

3.12. Lümada-Kulli küla

3.12.1. Asustuse kujunemise ajalugu

Tänane Lümada-Kulli küla iseloomustab Saaremaa mõisapiiride keerulist ajalugu. Algselt tervikuna eksisteerinud Kulli ehk *Waiwelli* küla jagati Kuusnõmme ja Lümada mõisa vahel²³² 19. saj – 1800. a kaardi²³³ peal on küla keskele pärast aluskaardi joonestamist tõmmatud mõisatevaheline piir. Lümada mõisale kuulunud osa kannab tänapäeval nime Lümada-Kulli (1876. a Loona mõisa maade kaardil²³⁴ nimetatud *Waiwell Dorf*). Varasemalt olid Lümada-Kulli kihelkonna kirikumõisa abimõisa maad, mille sissetuleku sai kirikuõpetaja lesk, nn Armu-ader ehk *Gnaden-Haken*²³⁵ (1867. a kaardil²³⁶ *Gnadenhaken Kulli*).

Üheverstalisel kaardil, 1927. a kaardil²³⁷, 1927.-29. a kaardil²³⁸ ja 1946. a Maa-ameti kaardil on tänasel Arila maaüksusel (44001:001:0013) näidatud teest ida pool hoonestus, mis ei ole säilinud. Lisaks on 1946. a Maa-ameti kaardil näidatud (kuid puudub 1943. a kaardil) tänaseks hävinud hilisem asunikutalu Arila maaüksusel (44001:001:0013) teest lääne pool. 1946. a kaardil on kolmandana rahvusparki jäävas Kulli küla osas näidatud Kahtemetsa (44001:001:0080), mis puudub veel 1927. a kaardil²³⁹ ja 1927.-29. a kaardil, kus aga on moodustatud Kahtemetsa koht (19,2 ha). Lisaks on 1946. a kaardil abihoone (vene keeles

cap.) märgitud Atla-Kihelkonna tee ääres maaüksusel Kihelkonna metskond 195.

Tänasel Lümada-Kulli küla alal asub Vilsandi rahvusparki piires kaks hoonestatud kohta – Kahtemetsa ja Kästiku, millest viimasel elumaja puudub. Kästiku on jaotatud kahe katastriüksuse vahel, millest ühel on maja vundament ja saun (44001:001:0337) ning teisel plekist kuur (44001:001:0336). Kui Kahtemetsa on asunikutalu, siis Kästikule on asutud ehitama 2005. ja 2008. a vahel (2005. a ortofotol ei ole ehitus vaadeldav, kuid 2008. a on).

Küla tuumikhoonestusala jääb rahvuspargist kagusse, Kuusnõmme sumbküla osast itta, kus ka täna on säilinud taluhoonestus (Himmiste, Mihkli, Suurekivi, Välja ja Heimu) mõlemal pool ajaloolist külateed.

Pärast sõda oli Lümada-Kulli küla rahvusparki kuuluvas osas *Lääneranniku* kolhoos ehk põllumajanduslik artell (1960. a Kingissepa rajooni põllumajanduslik kaart²⁴⁰) ja 1970ndatest *Lümada* sovhoos (1977. a kaart²⁴¹). 1977. a kaardi järgi käsitleti tänast Lümada-Kulli küla administratiivselt osana Kuusnõmme külast²⁴², kuid 1989. aastaks on kaardil ära toodud ka Kulli küla²⁴³.

²³² 1927. a kaardi ERA, f T-3, n 18, s 18, l 1k andmetel kuulus Kulli küla Ruhno kirikumõisale.

²³³ EAA, f 2072, n 3, s 52, l 1k.

²³⁴ EAA, f 3724, n 5, s 2205, l 1k.

²³⁵ Hariduse sõnaraamat. P. Schmidt'i raamatukaupluse kirjastus 1908. https://et.wikisource.org/wiki/Hariduse_s%C3%B5naraamat/AR%E2%80%93AS

²³⁶ EAA, f 3724, n 5, s 2202, l 1k.

²³⁷ ERA, f T-3, n 24, s 638, l 1k.

²³⁸ ERA, f T-3, n 18, s 18, l 1k.

²³⁹ ERA, f T-3, n 24, s 638, l 1k.

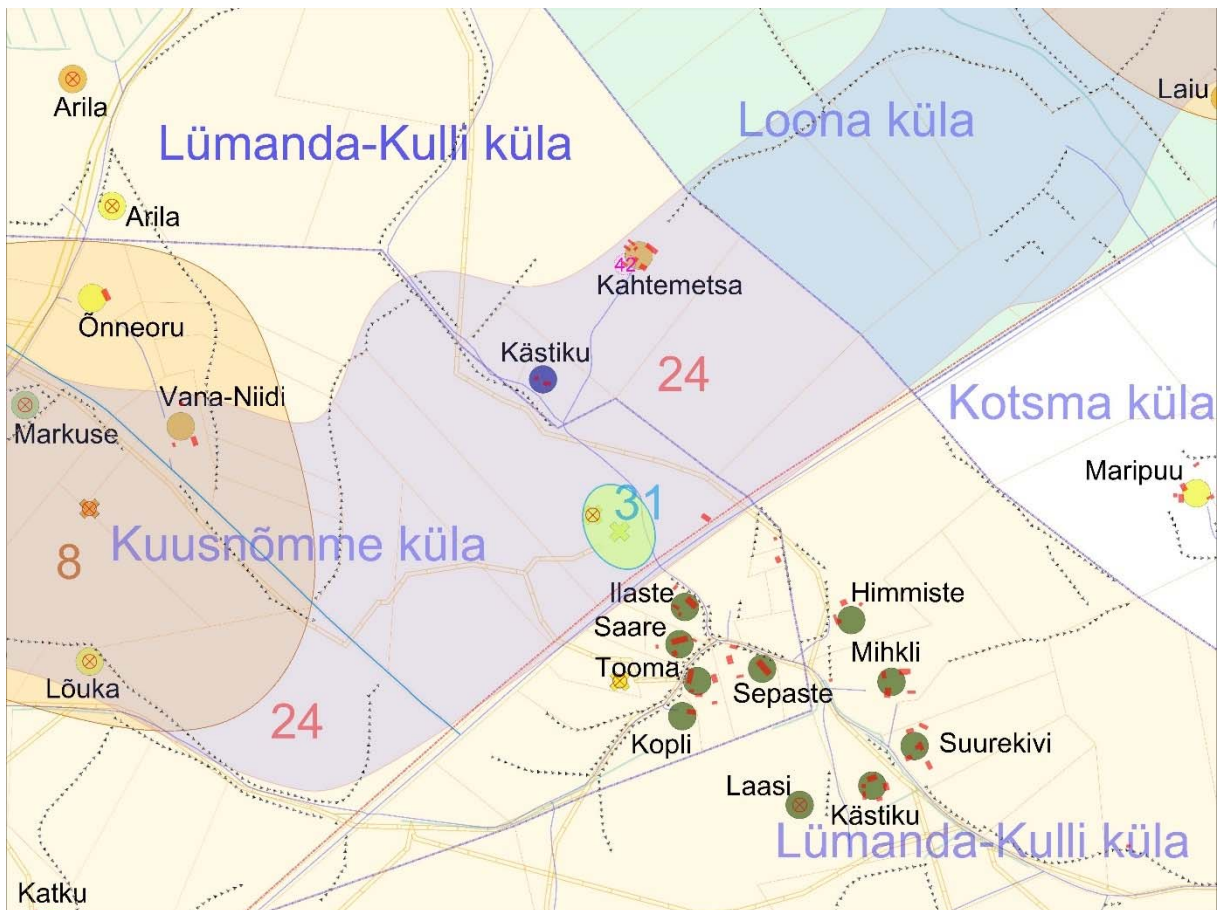
²⁴⁰ ERA, f T-6, n 5, s 44, l 5k.

²⁴¹ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

²⁴² ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

²⁴³ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

Joonis 114. Lümända-Kulli küla rahvusparki jääva osa ja selle lähiümbruse talukohtade vanuseline areng ja paiknemine, samuti küla ilmekad pärandkooslused (lilla ala) ja ühiskondlikud alad (rohelised). Küla tuumik jääb rahvuspargist välja koos tänase Kuusnõmme küla põlistaludega. Lisaks on joonisel näidatud Kuusnõmme küla rahvusparki jääva osa väärtuslik külaala (pruun), kus on lubatud ka uushoonestus ning väärtuslikud ehitised (lillad numbrid). Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid (ruuge), külapiiir (sinine katkendjoon), rahvusparki piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

3.12.2. Hoonestus

Lümända-Kulli küla rahvusparki jäävas osas on vaid üks väljaehitatud majapidamine – Kahtemetsa – ning üks abihoone Kästiku maaüksusel. Kahtemetsa on asunikutalu, kus on mitmeid tähelepanuväärseid hooneid, sh käesolevas uuringus väärtuslikuks tunnistatud ait. Huvipakkuvad on aga ka hävimisprotsessis pikkhoone, uuem elumaja ja saun.

Foto 206. Kahtemetsa vanem pikkhoone. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 207. Kahtemetsa ait. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 208. Kahtemetsa elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Kästiku plekist autokuur ei ole märkimisväärne.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa hoonestuse kohta vt ptk 3.17.2, lk 289. Põhjalikumad soovitused ehitustöödeks on esitatud ptk 3.17.3 lk 322.

3.12.3. Militaar- ja merepärandi objektid

Lümända-Kulli küla rahvusparki jäävas osas ei ole teadaolevalt militaar- ega merepärandi objekte.

3.12.4. Teedevõrk

Lümända-Kulli küla rahvusparki jäävat osa läbib ajalooline rannatee, mis järgib ajaloolist kulgu. Rahvusparki piiril on pärast II maailmasõda endise Saaremaa raudtee koridori ehitatud Käesla-Karala-Loona tee on võrdlemisi uus.

Väiksemad teed, mis ühendasid tänaseid Kästiku maaüksusi põhjas rannateega, on kadunud. Samuti ei ole enam kasutatav 1927.-29. a kaardil²⁴⁴ mere ääres märgitud 4 m laiune tee. Tee viis saviauguni (kaardil märgitudki *Saviauk*).

3.12.5. Sadamakohad, lautrid

Lümända-Kulli rahvusparki jäävas osas ei ole teadaolevalt sadamakohtasid ega lautreid.

²⁴⁴ ERA, f T-3, n 18, s 18, l 1k.

3.12.6. Kiviaiad

Kiviaiad on mingil määral säilinud endise Arila talu juures ja Arila ning Kästiku vahel. Kahtemetsa sissesõidul on madal kiviaed.

Foto 209. Kiviaed sissesõidul Kahtemetsa koha juurde.
Foto Mart Hiob 2016.

3.12.7. Sillad

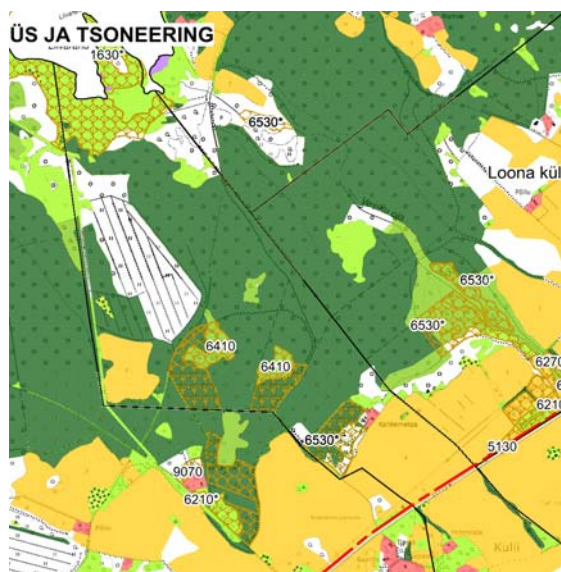
Lümanda-Kulli rahvusparki jäävas osas sillad puuduvad.

3.12.8. Ilmekad pärandkooslused

Lümanda-Kulli küla rahvusparki jääva osa Käesla-Karala-Loona tee poolses küljes on säilinud avatud maastik kuni Kahtemetsa taluni. Sealt edasi on säilinud piiravad metsad. Edasi aga on endised Arila talu avatud maad kinni kasvanud nagu ka kunagise ala kunagise vesiveskini Vesiku jõel. Ilmekad pärandkooslused ehk avatud ala (ala nr 24, vt Joonis 114) ulatub ka Loona ja Kuusnõmme külla.

Maastikumuutusi näitab Eesti Maaülikooli 2014. a töö „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“, kus Lümanda-Kulli külas on I klassi maastikena määratletud säilinud ajaloolised põllumaad ja metsaalad, vähemal määral rohumaad ja talukoht. Päris suures osas on aga endised avatud alad ja niidud metsastunud ja

võsastunud (joonisel värvimata alad põhja pool).

Joonis 115. Väljavõte Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Lümanda-Kulli külas. Joonisel on näidatud I klassi maastikud, mis võivad olla

nii rohumaad (suures osas endised karja- või põllumaad), põllumaad, puisniidulaadse alad puude ja põõsastega, mets, taluõued kui ka üksikud säilinud (või hiljuti kasutusest välja läinud) põllud. Rahvusparki piir on punase joonega, külapiir musta joonega.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa ilmekate pärandkoosluste kohta vt ptk 3.17.3, lk 322.

3.12.9. Muinsuskaitsealused objektid

Lümända-Kulli külas ei asu rahvusparki piires muinsuskaitsealuseid objekte. Väljaspool

rahvusparki asub ohvrikivi "Kuningakivi", "Rootsi harjakivi", "Tõllukivi".

3.12.10. Elanike küsitluse tulemused

Lümända-Kulli küla rahvusparki jääva osa ainuke talu ei ole alaliselt asustatud, mistõttu ei osale küla elanikud küsitluses.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa elanike küsitluse kohta vt ptk 3.17.5, lk 337.

3.12.11. Väärtuslike külaosade ettepanek

Käesoleva analüüsi tulemusena jõuti järgnevas tabelis antud seisukohale Lümända-Kulli küla rahvusparki piiridesse jääva osa väärtuslikkuse tasemes. Tabelis on esitatud väärtuslikkuse kriteeriumid vastavalt metoodikas väljatoodule (ptk 2.6).

Lümända-Kulli külas on rahvusparki jäävas ainukeses talus mitmed märkimisväärsed hooned. Kuna küla rahvusparki jäävas osas ei

ole väljakujunenud asustusstruktuuri, vaid tegemist on pigem hajataludega, on Lümända-Kulli külas lubatud ajalooliste kohtade taastamine (soovitavalt võimalusel ajaloolistel vundamentidel) ja uusi kohti rajada ei ole soovitatav. Hästi põhjendatud puhkudel (nt juurdepääs, ehitusala loogiline asukoht, topograafilised eripärad) on lubatud ka erandlikud lahendused.

Tabel 16. Lümända-Kulli küla väärtuslikkuse analüüs vastavalt eelnevalt määratletud kriteeriumitele.

Kriteerium	Hinnang
I Unikaalsus, erakordsus	Lümända-Kulli küla rahvusparki jääv osa on külastruktuuri ääreala, kus on olnud üksikud talud, mistõttu ei saa küla rahvusparki jäävat osa lugeda erakordseks. Seetõttu on tegemist madalaima väärtuse tasemega.
II Ehitiste väärtuslikkus	Lümända-Kulli küla rahvusparki jäävas osas on väärtuslikud ainukese talukompleksi mõned hooned asunikutalude rajamise ajast. Tegemist on siiski madalaima tasemega.
III Elanike ja omanike hinnang oma küla(osa)le	Lümända-Kulli küla rahvusparki jäävas osas ei ole alalisi elanikke – on vaid üks hooajaliselt asustatud talu. Elanike vähese arvu tõttu ei ole uuritud kohalike hinnangut.

<i>Kriteerium</i>	<i>Hinnang</i>
IV Kultuurmaastike iseloomustus	Avatud alad Käesla-Karala-Loona tee ääres ja metsad nendest põhja pool on säilinud hästi, kuid avatud alad veelgi põhja pool on enamjaolt kinni kasvanud. Tegemist on keskmise tasemega.
V Asustusjälgede säilivus	Lümända-Kulli küla rahvusparki jäävas osas on säilinud üks asunikutalu ja käesoleval sajandil püstitatud ühe uue elukoha vundament ja üks hoone. Üks 19. saj lõpul rajatud ja üks asunikutalu talu on hävinud. Tegemist on madalaima tasemega.
VI Visuaalne ühtsus, rikkumatus	Vaated Käesla-Karala-Loona teelt kuni Kahtemetsa taluni on võrdlemisi hästi säilinud (teelt vaatlemist häirib võsa tee ääres). Avatud vaated põhjapool on pahatihti kinni kasvanud. Tegemist on keskmise tasemega.